tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 10 4 2011

Rienk Slings

Duinvlinders vroeger en nu

Foto's: Bert Pijs.

In 2009 vierde het PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland zijn vijfenzeventigjarig jubileum als duinbeheerder. Bij een zoektocht in de archieven kwam een stevig cahier tevoorschijn, vol met wetenschappelijke namen en verschillend gekleurde kruisjes erachter. Het bleek een nauwkeurig bijgehouden faunistisch register van het duingebied tussen Egmond aan Zee en Wijk aan Zee te zijn uit jaren 1947, '48 en '49.

Kommavlinder.

Bruine eikenpage.

Het schrift begint met de dagvlinders, gevolgd door de nachtvlinders – veruit het grootste deel. Daarna volgen nog waarnemingen van vliesvleugeligen, wantsen en vliegen. In het schrift komen meerdere handschriften voor, maar het merendeel is geschreven in het karakteristieke handschrift van Eldert Kortenoever, een landelijk bekend natuurkenner, in die tijd werkzaam bij PWN. Dit artikel beperkt zich tot de waarnemingen van dagvlinders in dit register.

De opzet van het bestand

Het register bestaat uit een volgnummer, afkomstig uit 'Onze Vlinders', 3e druk van D. ter Haar, de wetenschappelijke naam, de Nederlandse naam, een code voor vangst of veldwaarneming, een code voor het opgenomen zijn in de collectie van het PWN, een code voor de waarnemer en het jaar van waarneming. Van de collectie resteert slechts een schamel doosje met opgeprikte dagvlinders. Hieronder wordt de dagvlinderfauna van die periode beschreven en vergeleken met de huidige. Kort zal worden stilgestaan bij de oorzaken van de veranderingen in de afgelopen halve eeuw.

Dikkopjes

Van de dikkopjes worden geelsprietdikkopje, zwartsprietdikkopje en kommavlinder vermeld. Geel- en zwartsprietje werden in de collectie opgenomen. Van de kommavlinder werd in 1948 een variëteit *flava* vermeld. Het geelsprietje werd in één van de drie jaren gemeld; de kommavlinder in twee van de drie en het zwartsprietje in alle jaren. Kennelijk was het geelsprietje toen het zeldzaamste dikkopje. Inmiddels is de soort niet meer aanwezig. Het vermoedelijke verdwijnen van het geelsprietdikkopje is nog steeds met raadsels omgeven. De kommavlinder is nog steeds talrijk. Het groot dikkopje is nu ook een algemene soort geworden. Van de aardbeivlinder, in de duinen van Zuid-Kennemerland tamelijk gewoon, is slechts één betrouwbare recente waarneming in het hier besproken gebied bekend.

Zilveren maan.

In de jaren veertig werd de aardbeivlinder niet vastgesteld.

Grote pages en witjes

De koninginnenpage werd in alle jaren gemeld. Na lange tijd zeldzaam te zijn geweest, neemt het aantal waarnemingen in het duingebied recentelijk weer toe. In 2005 bijvoorbeeld drie exemplaren. De witjes zijn goed vertegenwoordigd: naast de gewone soorten en de luzernevlinders worden in het schrift ook groot geaderd witje en resedawitje genoemd. Van het resedawitje was bekend dat het een aantal jaren een standpopulatie heeft gehad in het zeedorpenlandschap ten zuiden van Egmond aan Zee. Vermoedelijk door het aanplanten van een dennenbos op deze plaats, is deze populatie uitgestorven. Of het resedawitje als standvlinder hier, zonder die bebossing, een lang leven beschoren zou zijn geweest, valt te betwijfelen gezien zijn voorkeur voor een meer continentaal klimaat. Tegenwoordig wordt het resedawitje nog uitsluitend als zwerver gezien. Het groot geaderd witje is overal verdwenen

Vuurvlinders, kleine pages en blauwtjes

De samenstelling van deze groep is maar weinig veranderd. Met één recente, met foto's gedocumenteerde, waarneming van de bruine vuurvlinder is de huidige fauna zelfs iets soortenrijker. Het valt op dat het bruin blauwtje slechts in één jaar werd gezien. Dat is tegenwoordig gelukkig niet denkbaar. De bruine eikenpage werd in alle jaren gemeld. Tegenwoordig moet je in dit gebied wel de plekjes weten om dat te evenaren. Opvallend is dat het heideblauwtje, dat in het begin van de vorige eeuw op veel plaatsen in de duinen is gesignaleerd, eind jaren veertig kennelijk al verdwenen was uit dit duingebied. Hij kwam in ieder geval in 1956 nog wel vlak ten noorden van het beschreven gebied voor in het kalkarme deel van het Noord-Hollands Duinreservaat bij Bergen (mededeling F. Bink).

Zandoogjes

Ook deze groep is tegenwoordig versterkt met een recente waarneming van een nieuwe soort: oranje zandoogje, een zwerver. Van het bont zandoogje werd in het cahier maar één waarneming gemeld. Sinds kort is deze soort aan een opmars bezig en hij is nu al gewoon. Het koevinkje daarentegen werd toen in alle jaren gezien. In 1947 werd zelfs de variëteit *lanceolata*, die toen nog niet uit Nederland bekend was, met als plaatsvermelding Heemskerk vastgesteld en opgenomen in de collectie. Mogelijk is het koevinkje geheel uit het gebied verdwenen geweest, maar in 2006 werd een lokale populatie ontdekt.

Vossen

Markante verschillen komen in deze groep naar voren. Tegenwoordig algemene soorten als gehakkelde aurelia en landkaartje, waren destijds niet zo algemeen of zelfs ronduit zeldzaam. Grote vos en rouwmantel werden juist wel in alle jaren gemeld. Waren dit soms standvlinders of traden in die jaren de invasies veel vaker op dan nu? De grote vos werd nog in 1959 gezien (mededeling Br.F. Melkert, 2001). Mogelijk zijn beide soorten altijd afhankelijk geweest van influxen van elders. Of is het kustkli- ▶

Groot geaderd witje.

Duinparelmoervlinder.

maat ongeschikt voor permanente populaties?

Parelmoervlinders

Deze groep van 'ecologische fijnproevers' heeft helaas de grootste veer moeten laten. Tegenwoordig komen alleen nog de duinparelmoervlinder en de kleine parelmoervlinder voor. Hoewel beide soorten de laatste tien jaar achteruit zijn gegaan, zijn zij nog tamelijk gewoon. Eind jaren veertig werd de grote parelmoervlinder nog jaarlijks gezien, maar in 1959 werd waarschijnlijk de laatste waarneming van deze soort als standvlinder gedaan (mededeling Br.F. Melkert, 2001). Wel zijn er af en toe nog zwervers in het gebied. En wat te denken van de moerasparelmoervlinder en de veldparelmoervlinder? Deze werden beide in het gebied verzameld en in de collectie van het PWN opgenomen. Vanwege het verder ontbreken van waarnemingen in de periode kwamen ze vermoedelijk maar op enkele bijzondere plaatsen voor.

Helemaal verdwenen

De moerasparelmoervlinder is helemaal uit het duingebied verdwenen. Het is een soort van blauwgraslanden met blauwe knoop. In de besproken periode kwamen 'duinblauwgraslanden' met overvloedige hoeveelheden blauwe knoop voor in de binnenduinen nabij Egmond-Binnen (onder andere op het Vennewater, Van IJzendoorn, 1985). Blauwe knoop komt tegenwoordig hier en daar nog wel voor, maar slechts op een enkele plaats in flinke hoeveelheden. De grote populatie blauwe knoop op het Vennewater is – door nog onopgehelderde oorzaken – in de jaren negentig geheel verdwenen, maar de moerasparelmoervlinder was al veel eerder weg. Verdroging en intensiever agrarisch gebruik van de binnenduinen zijn hiervan de meest waarschijnlijke oorzaken.

De moerasparelmoervlinder is in heel Europa een van de meest bedreigde dagvlinders geworden.

Zeedorpenvlinder

De veldparelmoervlinder was waarschijnlijk een soort van de uitgestrekte zogenaamde zeedorpengraslanden: de bloemrijkste graslanden van ons land met zeer veel smalle weegbree. Hier heeft het stoppen van het traditionele duingebruik, vooral van begrazing, vanuit de zeedorpen – in dit geval Wijk aan Zee – tot het verdwijnen van deze soort geleid. Met name het minst intensief gebruikte deel, ver van het dorp, verloor als eerste het specifieke zeedorpenkarakter. Dicht bij het dorp bleven slechts schamele resten gespaard. De verruiging tijdens de myxomatose-epidemie onder konijnen in de jaren vijftig, die zich als een verstikkende deken over de duinen legde, heeft hem uiteindelijk de nekslag gegeven.

Verruiging en verdroging

De zilveren maan kwam vooral in het zuidelijke deel nabij Wijk aan Zee voor. Opvallend is dat de waardplant hondsviooltje hier van oudsher gewoon voorkomt en dit is nog steeds het geval. De myxomatose-epidemie heeft het landschap echter gedurende vele jaren ongeschikt gemaakt. Ook heeft verdroging, onder andere door waterwinning, aan het verdwijnen bijgedragen. Hierdoor verdwenen essentiële onderdelen van het leefgebied: natte duinvalleien met veel en betrouwbare nectarbronnen, zoals kattenstaart, watermunt en kale jonker.

Het duingebied toen en nu

Er bestaan grote verschillen tussen het duingebied vlak na de Tweede Wereldoorlog en nu. Het duingebied was toen veel zandiger, ook door het intensieve gebruik in de oorlog. Het was veel sterker verdroogd, omdat de winning van natuurlijk grondwater zijn maximum bereikte en er nog geen duininfiltratie plaatsvond. Ook was het gebied veel schaarser begroeid. Door konijnenziekten en zure en vermestende luchtverontreiniging, en niet te vergeten de erfenis van het tot eind jaren tachtig op duinstabilisatie gerichte beheer, heeft het duingebied nu een veel graziger en met struiken en bossen begroeid karakter. Het is dan ook te begrijpen

● *Kleine parelmoervlinder.*

● *Zwartsprietdikkopje.*

dat de vlinders van schrale, warme en zandige duinen achteruit zijn gegaan of zelfs verdwenen, terwijl de soorten van meer gematigde omstandigheden - bossen, struwelen en zomen - zoals bont zandoogje, koevinkje en landkaartje, het goed doen.

Herstel van het duin

Enkele belangrijke oorzaken van het verdwijnen van de meest gevoelige vlindersoorten worden meer en meer door gericht natuurbeheer weggenomen. De waterwinning is sterk teruggedrongen waardoor de grondwaterstand is gestegen. Door plaggen en afgraven is weer een grote oppervlakte voedselarme, kalkrijke, natte duinvalleien teruggekeerd. Grote delen van het duinterrein worden tegenwoordig zeer extensief begraasd. De zeedorpengraslanden kennen een speciaal op de bloemen- en insectenrijkdom gericht begrazingsbeheer. Bij een onverhoopte, maar helaas wel te verwachten, volgende grote epidemie onder de konijnen zal daardoor de vergrassing en verhouting lang niet zo sterk zijn als tijdens de myxomatose- en de recente VHS-epidemie. Naarmate het konijn zich herstelt van deze laatste epidemie, zullen de kleinschalige verstuivingen weer toenemen. In 2009 is bovendien de laatste intensieve veeboer uit de binnenduinrand bij Egmond verdwenen en zijn de bemeste weilanden inmiddels van drainage ontdaan en afgeplagd. Tenslotte wordt er de laatste jaren hard gewerkt aan het herstellen van extensief gebruikte duinakkers, met langdurige braakperiode, die zeer nectar- en vlinderrijk zijn.

Te laat?

Voor de verdwenen parelmoervlinders komt dit alles waarschijnlijk te laat. De enige soort die zich mogelijk nog spontaan kan hervestigen is de grote parelmoervlinder. Deze mobiele soort wordt nog met enige regelmaat in het duingebied vastgesteld. De dichtstbijzijnde populatie vliegt op Texel, maar ook hier gaat het de soort niet voor de wind. Voor het niet in het register genoemde heideblauwtje is Texel ook de dichtstbijzijnde vliegplaats, maar deze soort is juist erg honkvast en gaat bovendien ook daar achteruit. Voor de overige soorten is spontaan herstel zo goed als uitgesloten. De veldparelmoervlinder kende in de vorige eeuw weliswaar van tijd tot tijd een grote influx uit het zuiden, maar gevreesd moet worden dat, door het verdwijnen van de extensieve landbouw in deze landen, de soort de voor zo'n influx noodzakelijke zeer hoge populatiedichtheid niet meer zal bereiken. De moerasparelmoervlinder is in heel Europa een van de meest bedreigde dagvlinders geworden. Bovendien zal het – als het al lukt - nog vele decennia duren voordat de biotoop, met weer veel blauwe knoop, hersteld is. De zilveren maan is zowel in ons land als in de ons omringende landen steeds meer een lokaal voorkomende vlinder geworden, waarbij niet vaak spontane uitbreidingen worden vastgesteld. Met de toegenomen kennis van de biotoopeisen en het benodigde beheer is het zeer grote Noordhollands Duinreservaat (5300 ha) in principe een geschikt gebied om door herintroductie voor enkele verdwenen soorten in de toekomst weer een veilig en stabiel leefgebied te vormen. Hierdoor zal het voortbestaan van deze soorten in ons land aanmerkelijk beter gewaarborgd zijn. De meest voor de hand liggende soorten om terug te keren zijn de veldparelmoervlinder en de zilveren maan. Er lijken tegenwoordig weer uitgestrekte geschikte biotopen voor deze soorten aanwezig.

Rienk Slings
PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland

Literatuur

● HAAR, D. TER, 1928. Onze vlinders. Vertaling van: Berge's Schmetterlingbuch. 3e dr. Thieme, Zutphen.
● IJZENDOORN, A.L.J. VAN, 1985. Vennewater, een hok in Egmond. Natura 82: 132-138.

Dit artikel verscheen eerder in 'Vlinders', het tijdschrift van de Vlinderstichting.